

ٲارائو اءب

سنء ءا سٲوٲ

# ءنرل هوئش مءمء شئيءي

نصير اعءاز

سنء ثقافت ء سياءٲ ءاٲو



ٲارائو اءب

سنء ءا سپوء

# ءنرل هوش مءمء شئيءي

نصير اعءاز



سنء ثقافت ء سياءء ءاءو



چپائيندڙ: سنڌ ثقافت ۽ سياحت کاتو

(حق ۽ واسطا محفوظ)

چاپو پهريون ۱۹۹۰

تعداد ۵۰۰۰

قيمت ۰۰-۱۵ روپيا

## Personalities of Sindh

Published by : Department of Culture and Tourism  
Government of Sind

Printed by : Azad Communications Karachi.

هي ڪتاب مهتاب اڪبر راشدي سيڪريٽري، سنڌ ثقافت ۽ سياحت کاتي  
پاران پڌرو ڪيو ۽ آفتاب ابري اسسٽنٽ ڊائريڪٽر ڪلچر (پبليڪيشنس)  
جي نگرانيءَ هيٺ آزاد ڪميونيڪيشنز ڪراچي ڇپيو.

ملڻ جو هنڌ

ڊائريڪٽوريٽ آف ڪلچر (پبليڪيشنس)

جناح ڪورٽس، ڊاڪٽر ضياءُ الدين احمد روڊ ڪراچي.

فون - 513334

## پيش لفظ

هن وقت تائين ٻاراڻي ادب تي ايترو توجهه نه ڏنو ويو آهي، جيترو ڏيڻ کپندو هو. ٻاراڻو ادب قومي جاڳرتا ۾ بنيادي حيثيت رکي ٿو. اها هڪ مڃيل حقيقت آهي ته ٻاراڻي عمر ۾ ڪنهن شيءِ کي قبول ڪرڻ جي صلاحيت، وڏي عمر وارن جي پيٽ ۾ گهڻي هوندي آهي. ان عمر ۾ ئي ٻارن جي پيڙهه پختي ٿيندي آهي.

ٻاراڻي ادب جي کوٽ کي محسوس ڪندي، اسان ٻارن جي تعليمي ۽ ذهني اوسر لاءِ دلچسپ، اصلاحي، مفيد، معلوماتي، تاريخي ۽ ديني ڪتابن شايع ڪرڻ جو ارادو ڪيو آهي.

معلومات ۽ وندر وارن ڪتابن سان گڏ، اسان جي اها پڻ ڪوشش آهي ته ٻارن کي پنهنجن عظيم سڀوتن ۽ انهن جي ڪارنامن کان واقف ڪريون ته جيئن هو اخلاق ۽ ڪردار جي پختگي طرف ڳامزن ٿي، مستقبل ۾ ڪاميابيون ماڻي سگهن.

ڪتاب، انسان جو بهترين دوست آهي، جيڪو انکي سنئين راه تي وٺي وڃي ٿو ۽ منجهس اخلاق، سچائي، بهادري ۽ بُري پلي سمجه پيدا ڪري ٿو. ٻارن لاءِ ڪتابن جو اهو تحفو ڏيندي سنڌ ثقافت کاتو گهڻي خوشي محسوس ڪري ٿو. اميد اٿئون ته اسان جي هيءَ نمائي ڪوشش توهان وٽ قبول پوندي.

مهتاب اڪبر راشدي



## جنرل هوش محمد شيدي

جنرل هوش محمد جي ابتدا جي باري ۾ ٿورو گهڻو انگريزن پنهنجي ڪتابن ۾ جيڪي ڪجهه لکيو آهي، اهو ئي هوشوءَ بابت معلومات جو اسان لاءِ بنيادي ذريعو يا سيلو آهي. اسان جي محققن جيڪو ڪجهه هوشوءَ بابت لکيو آهي، اهو به فقط انگريزن جي ڪتابن ۾ ٿوري گهڻي ذڪر جي حوالي سان آهي. هوشوءَ جي حياتيءَ جو باقاعده احوال ڪٿي به نٿو ملي. محققن ان ڏس ۾ فقط ڪجهه اندازا ئي لڳايا آهن.

هوشوءَ جي حياتي ڪيئن به گذري هجي، پر ان حقيقت کان ڪير به انڪار نٿو ڪري سگهي ته هوشو هڪ ذهين شخص هو، جيڪو پنهنجي فوجي ذهانت جي ڪري انگريزن جي حواسن تي چاٽيل هو. سندس ئي حڪمت عمليون هيون، جن تحت جنگ وڙهي وئي. ان ڪري ئي انگريز، پنهنجي ڪتابن ۾ هوشوءَ جو ذڪر ذهين فوجي مهارت رکندڙ جي حيثيت ۾ ڪن ٿا.

هن ننڍڙي ڪتابڙي ۾ هوشوءَ جي وڙهيل، دهيءَ واري جنگ جي احوال سان گڏ، ان کان اڳ جي حالتن ۽ جنگ توڙي بعد جي حالتن جو ذڪر ڪيو ويو آهي، چو ته دهِي واري جنگ کان اڳ ۽ پوءِ وارين حالتن جي پڙهڻ سان هوشوءَ جو ڪردار مڪمل طور واضح ٿي سامهون ايندو. هن ڪتابڙي لکڻ لاءِ مرحوم جي الانا جي مقالي، اليگزينڊرانس شانڊ جي ڪتاب ”جنرل جان جيڪب“، وليم نيپئر جي ڪتاب، ”دي ڪانڪيوست آف سنڌ“، ٽائون مل جي ڪتاب ”يادگيريون“ ۽ ڪجهه ٻين ڪتابن مان مدد ورتي آهي.

انسانن جو وڪرو اڄ به ٿئي ٿو، پر سؤ ٻه سؤ سال اڳ تائين اهڙو زمانو هو، جو انسان هٿان انسان جو ڪٽي عام وڪرو ٿيندو هو. هڪڙا انسان، ٻين انسانن کي قبضي ۾ ڪري انهن جو ڪاروبار ڪندا هئا. جن ۾، رڍن ۽ ٻڪرين وانگر، انسانن جي اکهن جي ٻولي لڳندي هئي.

انسانن جو ڪاروبار ڪندڙ، وڏا سامونڊي پيڙا ڪاهي نڪري پوندا هئا ۽ ڪنهن ٻڌل زمين جي ڳولا



ڪندي، نيٺ وڃي اتي لنگر ڪوڙي، اتان جي بيوس ماڻهن کي طاقت جي زور تي پڪڙي، ڏورن ڊيگن وانگر هڪلي، جهاز ڀري، دنيا جي مختلف ملڪن ۾ بازيون لڳائي، کين تڪن تي ڪپائي ڇڏيندا هئا. ان زماني ۾ غلامن جي واپار کي قانوني حيثيت حاصل هئي. غلام وڪروڻين کانپوءِ، ڪنهن جا ذاتي نوڪر ٿيندا هئا، ته ڪي سخت محنت واري پورهئي تي لڳايا ويندا هئا. پئسي وارن ماڻهن لاءِ پگهار تي نوڪر رکڻ بدران غلام خريد ڪري ڪم تي لڳائڻ وڌيڪ فائديمند ثابت ٿيندو هو. جيڪي غلام پنهنجي ڪم ۾ هوشيار، ذهانت ۽ وفاداري ڏيکاريندا هئا، انهن جا اگهه وڌيڪ ورتا ويندا هئا.

آفريڪا، اهو اونداهو ۽ اڻ ڏٺل ڪنڊ هو، جتان جا رهواسي، وڏي وڌ غلاميءَ جو شڪار ٿيا. آفريڪا جي گهڻن ملڪن کي ته مس ڏه-ويه سال اڳ غلاميءَ مان

چوتڪارو مليو آهي، جڏهن ته ڏکڻ آفريڪا اڃا تائين  
گورن باسندن جي قبضي ۾ آهي. قديم زماني ۾، جڏهن  
باقي دنيا جا ڪاروباري ماڻهو، غوراب ڪاهي،  
آفريڪا پهتا هئا ته کين ڪارا انگ اگهاڙا جاننا جوان،  
غلاميءَ لاءِ ڏاڍا مناسب لڳا.

يورپ، ايشيا ۽ آمريڪا غلامن جون وڏيون منڊيون  
هيون. اڄ اتي جيڪي شيدي نسل جا ماڻهو ڏسڻ ۾ اچن  
ٿا، انهن جي الابن ڏاڏن کي، مهذب سڏائيندڙ دنيا وارن  
غلام بنائي اتي آندو هو. اڄ انهن جو نسل، اهڙن ملڪن  
جي آباديءَ ۾ سمائجي ويو آهي. ڪارا انسان، پنهنجي  
صلاحيتن جي ڪري، زندگيءَ جي هر شعبي ۾ اڳتي وڌيا  
آهن. موسيقي، اداڪاري، سياست، واپار، فوج ۽ ٻين  
شعبن ۾، سندن شاندار ڪردار رهيو آهي. اڄ آمريڪا  
جي فوج توڙي پوليس ۾ شيدي، جن کي اتي نيگرو  
سڏيو وڃي ٿو، اهم عهدن تي فائز آهن. ويجهڙائيءَ ۾،



هڪ شيدي، آمريڪي سياست ۾ ايترو اُڀريو، جو  
کيس صدارتي اميدوار بڻايو ويو. باڪسنگ جو اڳوڻو  
عالمي چئمپين محمد علي ڪلي به شيدي هو ۽ هاڻي به  
باڪسنگ راند ۾ شيدي چانيل آهن.

اڻويهين صديءَ جي وچ ڌاري، جڏهن آمريڪا ۾  
گهرو لڙائي هلي رهي هئي، تڏهن غلام شيدين کي  
غلامي ختم ڪرڻ جي آسري تي فوج ۾ ڀرتي ڪيو ويو  
هو. اٽڪل ڏيڍ لک شيدي فوج ۾ کنيا ويا. آمريڪن  
کي انهن سان ڪا اهڙي همدردي نه هئي، پر بدالجندڙ  
حالتن هيٺ شيدين کي آزاد ڪرڻ ضروري سمجهيو  
ويو. ۱۸۶۳ع ڌاري، آمريڪا ۾ شيدين جون  
رجمينٽون ٺاهيون ويون هيون.

هوڏانهن سنڌ ملڪ ۾ پڻ، جنهن تي ان کان ۲۰ سال  
اڳ ۱۸۴۳ع ۾، انگريز قبضو ڪري چڪا هئا، اتي  
هڪ شيدي سنڌ جي آزاديءَ جي جنگ وڙهندي، هن

ٽرٽيءَ ڪارڻ سر ڏنو. اهو سورمو هوش محمد  
 قمبراڻي هو، جيڪو ”هوشو شيدي“ جي نالي سان  
 سڏيو وڃي ٿو. انگريزن سان ويڙهه ۾ پنهنجي بي مثال  
 دليريءَ جي ڪري هو افسانوي ڪردار بڻجي ويو آهي.  
 سنڌ جي هن سورمي جي زندگيءَ جو احوال پورو نٿو  
 ملي. سنڌ جي تاريخ ۾ هوشوءَ بابت فقط ڪي اشارا  
 ملن ٿا. اندازو آهي ته هوشوءَ جا بزرگ، غلامن جي بازا  
 ۾ وڪرو ٿي يا ڪنهن بادشاهه پاران تحفي جي شڪل  
 ۾ سنڌ ملڪ پهتا هوندا ۽ پنهنجي وفاداري ۽ محنت سبب  
 هن ديس جو حصو بڻجي ويا. هوش محمد به، پنهنجي  
 والد وانگر مير فتح علي خان جي حويليءَ جو ملازم هو.  
 ساڳي وقت هو جنگ جي ميدان جو به ماهر هو. سندس  
 پڏائش بابت يقين سان ڪجهه نٿو چئي سگهجي، پر  
 جيئن ته هو مير فتح علي خان جي پٽ مير صوبدار جو  
 ساٿي ۽ هم عمر هو، تنهن ڪري اندازو آهي ته هو



۱۸۰۱ع ۾ پيدا ٿيو هوندو.

مير صوبدار جو هم عمر ۽ گهريلو شخص هئڻ ڪري  
ٻنهي ۾ دوستي هئي. انهيءَ ڪري هوشو سدائين مير  
صوبدار جو وفادار رهيو. ايتري قدر جو جڏهن مير  
صوبدار پنهنجي چاچي جي خلاف بغاوت ڪئي، تڏهن  
به هوشوءَ سندس ساٿ ڏنو. مير صوبدار اڳتي هلي  
پنهنجي چاچي سان صلح ڪيو هو، پر سندس سازش  
جاري هئي. ان موقعي تي هوشوءَ ثابت ڪيو ته هو سچو  
وطن پرست آهي. انگريزن جڏهن سنڌ تي حملو ڪيو  
ته انهن جي نظر اهڙن شهزادن تي هئي، جيڪي اقتدار  
جي لالچ ۾ اچي سندن ساٿ ڏين. انگريز، مير صوبدار  
کي به پاڻ سان ملائڻ ۾ ڪامياب ٿي ويا. هوشوءَ، مير  
صوبدار کي ڏاڍو سمجهايو ته انگريز، سنڌ جا دشمن  
آهن ۽ انهن جي سازش ۾ نه اچڻ گهرجي، پر مير صوبدار  
نه مڙيو. هوشوءَ کيس چيو ته، ”سنڌ کي خطرو آهي. هن

موقعي تي سڀ ويڇا وساري ڇڏي ۽ پنهنجي چاچي جي مدد ڪر.

مير صوبدار جي چوڌاري خوشامدي درباري جمع ٿيا هئا. انگريزن کيس حڪومت ملڻ جا خواب ڏيکاريا هئا. ڪافي وقت کان انگريزن جي خواهش هئي ته سنڌ ۾ پير جمائين. ان ڪري ۱۸۴۳ ۾ انهن، سنڌ جي ميرن کي درڪو ڏنو ته سندن تيار ڪيل ٺاه تي صحيحون نه ڪيون ويون ته ان جو نتيجو خراب نڪرندو. ميرن ان ٺاه تي ڳالهين تي مس شروع ڪيون ته ۱۱ جنوري ۱۸۴۳ع تي انگريزن حملو ڪري 'امام ڳڙھ' وارو قلعو فتح ڪري ورتو، جيڪو خيرپور جي ميزن جو هو. ان وقت سنڌ جا مير پاڻ ۾ وڙهيل هئا. مير نصير خان حيدرآباد جو حاڪم هو ۽ سندس سئوٽ مير صوبدار نه صرف سندس مخالف هو، پر اندروني طور انگريزن جي مدد به ڪري رهيو هو.



۱۷ فيبروري ۱۸۴۲ع تي مياڻيءَ جي جنگ لڳي ته مير صوبدار خان، حيدرآباد جي قلعي ۾ رهيل هو. جڏهن کيس انگريزن جي فتح ۽ ميرن جي هارائڻ جي خبر پئي ته هن منشي آڏت راءِ کي مٺائي ۽ قيمتي سوکڙيون ڏئي چارلس نيپئر ڏانهن موڪليو، جيڪو انگريز فوجن جو سالار هو. چارلس نيپئر کيس پيغام موڪليو ته هو حيدرآباد جي ميرن کي شرطن کانسواءِ، پيش پوڻ لاءِ تيار ڪري. ساڻن سندن مرتبي مطابق سلوڪ ڪيو ويندو. هوڏانهن، هوشو پنهنجي ملڪ جي اهڙن منصوبن جو مخالف رهيو.

هوشوءَ، مير صوبدار کي چيو، ”پنهنجن کي مارائي سرداري بچائڻ، ديس سان دشمني آهي. عوام جو ساٿ ڏي ۽ سورمن وانگر وڙه.“ انهن ڳالهين تي مير صوبدار تبلي باهه ٿي ويو ۽ هوشوءَ کي سزا جا ڌڙڪا ڏئي چيائين ته منهنجي اکين کان تري وڃ. انگريز هڪ هڪ

ڪري، سنڌ جي سردارن کي پڪڙي، سندن ملڪيتن تي قبضا ڪري رهيا هئا. مياڻي واري جنگ جي چئن ڏينهن کانپوءِ، ۲۱ فيبروري ۱۸۴۳ع تي انگريز سپاهي، حيدرآباد جي قلعي ۾ گهڙي آيا ۽ ميرن جي خزاني تي قبضو ڪيائون. فقط پنجن ڏينهن کانپوءِ مير محمود خان ۽ مير صوبدار خان کي زبردستيءَ قلعي مان ڪڍي قيدي بنايو ويو.

اهي حالتون ڏسي، هوشوءَ جي دل ۾ انگريزن لاءِ نفرت وڌي وئي، ”شڪست اچڻي ويڃڻي ڳالهه آهي، ڪا به شڪست دائمي نه هوندي آهي.“ اهو سوچي هن تلوار کڻي. ڪجهه بهادر ۽ وفادار سپاهي گڏ ڪيائين ۽ ان اميد تي، حيدرآباد ڇڏي مير شير محمد ڏانهن ميرپورخاص روانو ٿي ويو ته ايندڙ جنگ ۾ انگريزن کي شڪست ٿيندي ۽ سنڌ، ٽارين جي قبضي مان آزاد ٿي ويندي. مير شير محمد اڳتي، انگريزن سان مقابلي جو فيصلو



ڪري چڪو هو. کيس هوشوءَ جهڙن دلير ۽ وفادار  
ساٿين جي ضرورت هئي. هوشوءَ ۽ سندس ساٿين جي  
پهچڻ سان هن جي قوت ۽ همت اڃا به وڌي وئي. مير شير  
محمد، ڏهين مارچ ۱۸۴۳ع تي پنهنجي فوج وٺي،  
حيدرآباد ڏانهن روانو ٿيو.

۲۲ مارچ ۱۸۴۳ع، اهو تاريخي ڏينهن آهي، جڏهن  
سند جي جوتن، ديس جي آزاديءَ کي بچائڻ لاءِ  
انگريزن جي هٿيار بند فوج سان آخري دؤر جو جنگ  
ڪئي. سندن ذهن ۾ فقط هڪ ئي سوچ هئي، ”آزادي يا  
موت.“ ۲۲ مارچ ۱۸۴۳ع تي چارلس نيپئر به پنهنجي  
فوج وٺي قليلي واه تپي آيو هو. پهرين هلڪين  
چڪرين کانپوءِ سند جي وطن پرست فوج ۽ انگريزن  
جي غاصب فوج وچ ۾ زبردست جنگ ٿي. سنڌي  
سپاهين وٽ جديد جنگي هٿيار ڪونه هئا. دشمن فوج  
وٽ گهوڙا ۽ جديد هٿيار هئا. سنڌي جوانن کي موت جي

پرواه ڪانه هئي. هو وڙهندا رهيا، ڪرندا رهيا. انگريز فوج خطرناڪ هٿيارن جي زور تي سنڌي فوج کي پوئتي ڌڪي ڇڏيو. سنڌي فوج ڪجهه دير هڪ سڪل واھ وٽ پنهنجو دفاع ڪيو. ان مهل ڪجهه وڌيڪ جوان اچي ساڻن مليا ۽ وري دشمن سان سخت مقابلو شروع ٿي ويو.

هوش محمد، جيڪو جنگ جي فن جو ماهر هو، تنهن مير شير محمد کي صلاح ڏني ته فوج کي پوئتي هٽائي، سپاهن کي هڪ ڏينهن جو آرام ڏجي ۽ نئين سر مورچه بندي ڪجي، ته جيئن ٻئي ڏينهن وڌيڪ توانائيءَ سان وڙهي سگهجي. کين اهو موقعو نه ملي سگهيو ۽ سنڌي جوڌا وڙهندا رهيا. هوشو، سنڌ وطن جي آزاديءَ کي بچائڻ واري جذبي ۾ ايترو ته سرشار هو، جو هو دشمن کي للڪاريندو رهيو. هوشوءَ سنڌي سپاهين کي سورهي ٿي سوپ حاصل ڪرڻ لاءِ همٿائيندو رهيو.



هو گجندو رهيو ته دشمن کي ختم ڪرڻ لاءِ گڏجي  
 حملا ڪريو. انهيءَ جنگ ۾ هوشوءَ اهو تاريخي نعرو  
 هنيو، جنهن کيس انگريزن خلاف جنگ آزاديءَ جو امر  
 هيرو بنائي ڇڏيو. سندس نعرو هو، ”مرويسون  
 مرويسون، سنڌ نه ڏيسون.“

هوشوءَ، سنڌ ڏيس تي پنهنجو ساهه صدقو ڪيو. هو  
 هڪ سو ساڻين سميت پوين پساھن تائين وڙهندو  
 رهيو، پر هڪ انچ - پوئتي هٽڻ لاءِ تيار نه ٿيو. وطن  
 لاءِ پنهنجي آخري جنگ ۾ هوشوءَ جنهن بهادريءَ جو  
 مظاهرو ڪيو هو، ڪيترن انگريز تاريخ لکندڙن ان  
 کي ساراهيو آهي. انهن سنڌ متعلق پنهنجي ڪتابن ۾  
 هوشوءَ ۽ سندس بهادريءَ جو ذڪر نمايان طور تي  
 ڪيو آهي.

هونئن ته انگريزن، ۱۸۴۳ع ۾ سنڌ تي قبضو ڪيو  
 هو، پر ڏٺو وڃي ته صدين کان يورپي قومن جي اک سنڌ

تي هئي. تالپرن جي زماني ۾ انگريزن، دوکيبازيءَ  
 سان تالپر حڪمرانن سان ڪيترائي ناھ ڪري کين  
 ڄار ۾ ڦاسايو هو ۽ سنڌ ۾ پير ڄمائن شروع ڪيا هئا.  
 هنن، تالپر حڪمرانن کي ايترو ته تنگ ڪيو جو جنگ  
 ڪرڻ کان سواءِ ٻيو ڪو رستو نه رهيو. ۱۷ فيبروري  
 ۱۸۴۳ع تي حيدرآباد کان ست ميل پري مياڻيءَ وٽ  
 مير نصير خان ۽ چارلس نيپئر جي فوج وچ ۾ مقابلو  
 ٿيو، جنهن ۾ انگريزن کي فتح حاصل ٿي. ميرن ڀڄي  
 وڃي حيدرآباد جي قلعي ۾ پناه ورتي. چارلس نيپئر  
 سندن پيڇو ڪري مير خان جي تندي ۾ وڃي ديرو  
 ڄمايو. مير وڃي وٽس پيش پيا. ميرن جا ڪٽنب  
 ڦليليءَ پار هليا ويا ۽ انگريزن قلعي تي قبضو ڪري  
 ورتو. اها ئي گهڙي هئي جڏهن هڪ سورمي، تاريخ ۾  
 پاڻ کي امر بنائڻ جو فيصلو ڪيو. حاڪمن انگريزن  
 جي آڻ مڃي ورتي پر ديس جا سڃا سپاهي، ضمير جو



سودو ڪري لاءِ تيار نه هئا. ٽالپر حڪمران، هٿيار  
 ڦٽا ڪري رهيا هئا، ٻئي پاسي آزاديءَ جا متوالا ڪجهه  
 سپاهي، هوشوءَ جي سرواڻيءَ ۾، هٿيار کڻي هڪ نئين  
 جنگ جي تياريءَ لاءِ نڪري پيا. ۲۳ مارچ ۱۸۴۳ع تي  
 هنن مير شير محمد ملڪاڻيءَ سان گڏجي وطن لاءِ  
 تاريخي ويڙهه ڪئي هئي. اها تاريخي جنگ حيدرآباد  
 کان ۸ ميل پري ٽنڊي الهيار واري رستي تي ”دبو“ نالي  
 هنڌ تي ٿي.

سرچارلس نيپئر جي پيءُ وليم نيپئر، پنهنجي ڪتاب،  
 ”دي ڪانڪيوست آف سنڌ“ (سنڌ جي فتح) ۾ جنرل  
 هوش محمد قمبراڻيءَ جو ذڪر زبردست نموني ڪيو  
 آهي. ان ڪتاب ۾ وليم نيپئر لکيو آهي ته، ”جنگ ۾  
 انگريزن جي شڪست ويجهي هئي ۽ سرچارلس نيپئر  
 ميدان ڇڏي ڀڄڻ وارو هو ته اوچتو، ڪنهن، مير شير  
 محمد سان دغا ڪري، ناريجن جي ڳوٺ ۾ ميرن جي

٢  
بارود خاني کي باه ڏئي ڇڏي. اها حالت ڏسي انگريزن  
جا حوصلا بلند ٿيا. جنرل هوش محمد، مير شير محمد  
کي ميدان مان نڪري وڃڻ جي صلاح ڏني ۽ پاڻ آخري  
دم تائين وڙهندو رهيو ۽ شهيد ٿيو.

وليم نيپئر لکي ٿو، ”هوشو شيدي نهايت منظم  
طريقي سان جنگ ڪري رهيو هو ۽ هو جنگ جي فن ۾  
ڪنهن به انگريز جرنيل کان گهٽ نه هو.“ هڪ هنڌ هو  
لکي ٿو، ”هوش محمد شيديءَ جي بهادري بي مثال هئي  
۽ جنگ ڪرڻ توڙي ٻين کي همٿائڻ ۾ هو ڪنهن  
انگريز کان گهٽ ڪونه هو. جنرل جان جيڪب، جنهن  
جيڪب آباد جو شهر آباد ڪيو هو، تنهن سنڌ ۾  
سمورين لڙائين ۾ حصو ورتو هو. دٻي واري جنگ ۾ پڻ  
شريڪ هيو. جنرل جيڪب پاڻ هوشوءَ جي بهادري  
اکين سان ڏٺي هئي. هڪ هنڌ هو لکي ٿو، ”مان سترهن  
جنگين ۾ وڙهيو آهيان، پر مون هوشوءَ جهڙو بي ڊڳو ۽



سرڪش جرنيل نه ڏٺو آهي.

هڪ ٻيو انگريز مصنف اليگزينڊر انس شاند پنهنجي هڪ ڪتاب ۾ سنڌ تي انگريزن جي قبضي جو سڄو داستان لکيو آهي. ان ڪتاب جو هڪ باب دٻي واري جنگ متعلق آهي. اليگزينڊر لکي ٿو، ”مير شير محمد، مياڻيءَ واري جنگ ۾ شريڪ ٿيڻ لاءِ فوج وٺي روانو ٿيو، پر سندس پهچڻ کان اڳ جنگ جو فيصلو ٿي چڪو هو. سرچارلس نيپئر، هڪدم حيدرآباد پهچي پاڇوڪڙ ميرن کي پيغام موڪليو ته توهان کي فيصلي ڪرڻ لاءِ ۱۲ ڪلاڪن جي مهلت ڏيان ٿو. ان وچ ۾ مان مٿل فوجين کي پورائي وٺندس.“ ٻنل ڇه شهزادا، هڪدم اچي سندس ڪئمپ ۾ پهتا ۽ تلوارون ڦٽيون ڪيائون. ۱۹ فيبروريءَ تي چارلس نيپئر شهر ۾ گهڙيو ۽ قلعي تي قبضو ڪري ورتائين. بلوچ فوج، قلعي جي حفاظت لاءِ تيار هئي. مياڻيءَ ۾ هارائڻ کانپوءِ به اتي

وري ڏه هزار سپاهي گڏ ٿي ويا هئا، پر سندن حڪمران  
وڙهڻ لاءِ تيار نه هئا. اها حالت ڏسندي دلير سپاهي، اتان  
مير شير محمد ڏانهن هليا ويا.

اليگزينڊر لکي ٿو مير شير محمد جنگي طور طريقن  
جو ڄاڻو هو، پر شڪر آهي جو سندس سپاهين ۾ نظم  
ضبط ۽ سندس سردارن ۾ صلاحيت نه هئي، ان ڪري  
هو پنهنجي پلان تي عمل نه ڪري سگهيو. سندس پلان  
هو ته حيدرآباد جي قلعي تي حملو ڪندو. ڏينهنون  
ڏينهن سندس ڪارروايون وڌي رهيون هيون. هو قلعي  
جي در تائين اچي تباهي مچائي ويندو هو ۽ انگريز  
چوڪين جي ڀرسان چراگاهن ۾ بيٺل ان ڪاهي  
ويندو هو. ۱۸ مارچ تي هن چٽاءُ موڪليو، ”هيءُ ملڪ  
ڇڏي وڃو ته توهان جون جانيون ۽ سموري ملڪيت  
توهان کي بخش ڪنداسين.“ اهو چٽاءُ، شام جو  
انگريز توبخاني مان گولو چوڙڻ وقت مليو هو. چارلس



سان وفاداريءَ جو قسم کڻن ته اهي پنهنجي ساٿين  
سميت واپس ڳوٺن ڏانهن سلامتيءَ سان وڃي سگهندا  
۽ سندن مال ملڪيت کي به هٿ نه لائبو.

اليگزيندر پنهنجي ڪتاب ۾ لکي ٿو ته ”صبح ٿيڻ  
شرط ۵ هزار فوج هٿياربند ٿي چڪي هئي، جن وٽ  
سترهن توبون هيون. اطلاع مليا ته شير محمد پنهنجي  
فوج، حيدرآباد کان ۸ ميل اتر اولهه ۾ دٻي واري هنڌ گڏ  
ڪئي آهي. ان علائقي ۾ رڳو باغ، شڪار گاهه ۽ پاڻيءَ  
جا نالا هئا، جتي ميرن جي فوج سولائيءَ سان لڪي  
سگهي ٿي. انگريزن طرفان جنرل جان جيڪب کي  
اڳتي وڌايو ويو. هو پنهنجي فوج وٺي ٽه ميل اڳتي وڌي  
آيو، تڏهن جاسوسن ٻڌايس ته مير شير محمد جي  
فوج، کاٻي پاسي ٻن ميلن جي پنڌ تي دٻي وٽ موجود  
آهي.

انگريزن، مير شير محمد جي فوج جي صف بنديءَ جو

اندازو لڳائي ورتو هو. جنهن نموني سان صف بندي ٿيل هئي، ان انگريز فوج کي پريشان ڪري وڌو. ميرشير محمد جي فوج جي صف بندي هن طرح ڪيل هئي، جو کاٻي پاسي سپاهين جي جڻي پويان ڪيولري بيهاري وئي. ساڄي پاسي سپاهين جي جڻي پويان دٻو ڳوٺ هو، جتي پڻ ماڻهن کي گڏ ڪيو ويو هو ۽ گهرن کي سوراخ ڪيا ويا هئا. کاٻي پاسي توبون هيون، جيڪي ٻئي نمبر ناليءَ جي پٺيان هيون. سڀني جي اڳيان سمورو جهنگ ڪٽي صاف ڪيو ويو هو.

اليگزينڊر لکي ٿو ته، ”صف بنديءَ ۾ انهيءَ کان وڌيڪ مهارت ٻي ڪا به ٿي نٿي سگهي ۽ ان جي پٺيان فقط هڪ ذهن هو. اها فوجي ذهانت هئي هڪ آفريڪي غلام جي، جنهن کي ميرصوبدار آزاد ڪيو هو ۽ اسان جي خوش قسمتي آهي، جو هو جنگ ۾ ختم ٿي ويو.“ انهن جملن مان اندازو لڳائي سگهجي ٿو ته جنرل هوش



محمد جي جنگي مهارت ڪيتري هئي ۽ انگريز ڪانس ايترو ته ڊنل هئا، جو هوش محمد جي شهادت کي هنن پنهنجي لاءِ خوش قسمتي ٿي سمجهيو.

سرچارلس نيپئر، ميرشير محمد جي فوج جو اندازو لڳائڻ کانپوءِ حملي جو حڪم ڏنو هو. انگريز فوج پنهنجي پوري طاقت سان حملو ڪيو پر سنڌي سورمن، سندن حملي کي ناڪام ڪري ڇڏيو. ان مهل انگريز فوج محسوس ڪيو ته سنڌي فوج کين ڪاٻي پاسي کان گهيري ۾ وٺڻ لاءِ جهنگ اندران اڳتي وڌي رهي آهي. تڏهن انگريزن پنهنجي توبخاني کي، سنڌي فوج مٿان بارود جو مينهن وسائڻ جو حڪم ڏنو. ان وقت جي لحاظ کان جديد هٿيارن کان محروم سنڌي سپاهين، بارود جي برسات کان بچڻ لاءِ پناه ڳولڻ شروع ڪئي ته مٿن انگريزن جي سنڌ هارس، بمبئي ڪيولري ۽ بنگال ڪيولريءَ جهڙين سکيا ورتل

رجمينتن، حملو تيز ڪري ڇڏيو، ڇو ته انگريز فوج سمجهيو ته شايد سنڌي فوج ۾ پاڇ پئجي وئي آهي. سنڌين جا سر ڪرندا رهيا. آخري دم تائين وڙهندا رهيا، نيٺ اهو مرحلو به آيو، جڏهن سنڌي سپاهين انگريز فوج سان دوبرو، پکين پئجي ويڙه شروع ڪئي. سر ڌڙ کان ڌار ٿيندا رهيا، تلوارون ٽڪرائيون رهيون. سنڌي سورمن ايترو رت ڏنو جو سڪل ڦليليءَ جي پيٽ ۾ رت جو وهڪرو وهي هليو. هوشوءَ، دشمنن جي حملن کي منهن ڏئي، پنهنجي امير، مير شيرمحمد کي نڪري وڃڻ جو موقعو ڏنو. جان جيڪب جو چوڻ هو ته هن پاڻ، مير شيرمحمد کي هاڻيءَ تي چڙهي ويندي ڏٺو هو.

جنرل هوشوءَ جي آخري دم تائين دشمن سان وڙهي جان قربان ڪرڻ بيقوفي ڪانه هئي ۽ نه ئي مير شيرمحمد جو جنگ جي ميدان مان نڪري وڃڻ



بزدلي هئي. سنڌي فوج باقاعده سڪيا ورتل ڪانه هئي ۽  
 نه ئي وٽن جديد هٿيار هئا. هو فقط سنڌ وطن جي  
 آزاديءَ ڪارڻ هڪ مقدس جذبي سان وڙهي رهيا هئا.  
 مقابلي ۾ سامراجي فوج هئي، جنهن کي اڳيئي ڪيترين  
 جنگين جو تجربو ۽ جديد هٿيار هو. دٻي واري جنگي ۾  
 بدجنڊر حالتن کي ڏسڻ کانپوءِ ميرشيرمحمد کي  
 هوشوءَ پاران، نڪري ويڃڻ جي صلاح به دشمن سان  
 جنگ جاري رکڻ واري جذبي تحت هئي. هوشوءَ چاهيو  
 ٿي ته پنهنجي جان قربان ڪري ميرشيرمحمد کي ايترو  
 موقعو مهيا ڪجي ته جيئن هو دشمن جي پهچ کان پري  
 هليو وڃي. هوشوءَ چاهيو ٿي ته ميرشيرمحمد، وري  
 وڃي پنهنجي طاقت کي گڏ ڪري، انگريز کي  
 للڪاري. هوشوءَ جي انهيءَ قربانيءَ، ميرشيرمحمد  
 کي انهيءَ قابل بنايو جو هن، انگريز فوج سان گوريلا  
 جنگ شروع ڪئي ۽ ائين، سنڌين جي تاريخ ۾ گوريلا

ويٿر جو هڪ نءُ باب لکجي ويو.

ميرشير محمد، دٻي واري علائقي مان سڌو ميرپور  
وڃي پهتو ۽ اتان ٻارن ٻچن کي وٺي عمرڪوٽ هليو  
ويو. انگريز ليڪڪ اليگزينڊر لکي ٿو،  
”ميرشير محمد دلير هو، پر ان سهل هو هراسجي ويو هو،  
ڇو ته هو پنهنجو بهترين فوجي ماهر (هوشو) دٻي جي  
جنگ ۾ ويڃائي ويٺو هو.“ انگريزن، عمرڪوٽ تائين  
ميرشير محمد جو پيڇو ڪيو، پر هو اتان به نڪري  
ويو ۽ ڪٽنب جي ڀاتين ۽ ڪجهه ساٿين سميت ٿر جي  
رڻ ڀٽ ۾ گم ٿي ويو. ميرشير محمد گم ڇا ٿيو،  
انگريزن ۾ بيچيني پکڙجي وئي. هنن کي هر وقت خطرو  
رهڻ لڳو. ٻئي پاسي ميرشير محمد واڇوڙو بڻجي ويو.  
هو ڪڏهن ڪٿي ته ڪڏهن ڪٿي اوچتو ظاهر ٿيندو  
هو ۽ انگريزن تي حملا ڪري هليو ويندو هو. هن هالا ۾  
به انگريزن تي حملو ڪيو ۽ پوءِ ڪڇي ۾ درياھ ڏانهن  
هليو ويو. انهن ڏينهن ۾ هالا ۾ ميرشير محمد وري  
حملو ڪرڻ وارو هو ته سندس هڪ برهمڻ نوڪر،



غداري ڪئي ۽ رات جو انگريزن کي اطلاع ڏنو ته ميرشيرمحمد، ۸ هزار ماڻهن سان مٿن حملو ڪندو. ميرشيرمحمد وري به وڙهندو رهيو.

سيٺ نائون مل هوتڇند، جنهن سنڌ تي قبضي ۾ انگريزن جو ساٿ ڏنو ۽ انهن جي مالي، فوجي ۽ ٻي هر قسم جي مدد ڪري سنڌ سان غداري ڪئي، تنهن پنهنجي ڪتاب ”يادگيريون“ ۾ لکيو آهي ته، ”مياڻيءَ جي جنگ کان ڏيڍ مهينو پوءِ، ٽريل پڪريل پروج، شيرمحمد جي جهنڊي هيٺان اچي گڏ ٿيا ۽ هن انهن جي مدد سان حيدرآباد کان ۸ ميل پري تنڊي الهيار واري رستي تي دٻاري (دٻو) جي ڳوٺ وٽ سرچارلس نيپئر جو مقابلو ڪيو. پروج وري به شڪست کاڌي ۽ شيرمحمد، دودي مري علائقي جي ٻهاڙي لکن ڏانهن يڃي ويو. هن جي پاءُ مير شاه محمد، سپاهي ڀرتي ڪرڻ جي ارادي سان چانڊڪي ۽ ڪاچي جو طرف ورتو. سرچارلس کي هن جي ارادن کان واقف ڪيو ويو، جنهن سندس پٺيان هڪ فوجي دستوروانو ڪيو

جو، کيس جهانگارن وٽ پهچي قيد ڪري وٺي آيو.“  
 سنڌ جي آزاديءَ لاءِ وڙهيل انهن جنگين جي تاريخ  
 ٻڌائي ٿي ته سنڌي دلير هئا، پر سندن شڪست جا  
 ڪارڻ اهي هئا ته هڪ پاسي کين منظم فوج ۽ فوجي  
 سکيا ڪانه هئي، ۽ ٻئي پاسي پنهنجن ئي غداري ڪري  
 سنڌ کي انگريزن جو غلام بنايو. اها ئي تاريخ، سنڌ  
 جي هرايندڙ نسل کي هوشوءَ جهڙن سورمن جي دليري،  
 ذهانت ۽ وطن پرستيءَ جو سبق ڏيندي رهندي.

۲۳ مارچ ۱۸۴۳ع، سنڌ جي سورمي جنرل هوش  
 محمد جي شهادت جو ڏينهن آهي. انگريزن سان جنگ  
 ۾ شهيد ٿيل سپاهين کي دٻي واري هنڌ تي دفنايو ويو  
 هوندو، پر اهڙي ڪابه ثابتي نٿي ملي ته شهيد هوشوءَ  
 کي ڪٿي سپرد خاڪ ڪيو ويو. چيو وڃي ٿو ته شهيد  
 هوشوءَ جي تربت، حيدرآباد واري پڪي قلعي ۾ آهي.  
 ڪي روايتون آهن ته هوشوءَ جي قبر دٻي واري هنڌ ئي  
 آهي. ان ڏس ۾ متضاد راءِ آهي، جنهن جو فيصلو ڪرڻ  
 هن وقت ڪنهن به محقق جي وس ۾ ناهي. سوچڻ جي



ڳاله آهي ته ڇا انگريزن ۾ ايتري اخلاقي بلندي هئي ته  
 هوشوءَ کي هڪ جنرل واري اعزاز سان دفنائڻ لاءِ  
 سندس ميت ۸ ميل پري کان کڻي حيدرآباد ۾ پڪي  
 قلعي ۾ آيا هجن! حيدرآباد جي قلعي ۾ جنهن قبر لاءِ چيو  
 وڃي ٿو ته اها شهيد هوشوءَ جي آهي، خبرناهي ته هاڻي  
 اها سلامت هجي به، يا نه، پر اڳ جڏهن اها قبر صحيح  
 حالت ۾ هئي. تڏهن ان جي ڪتبي تي لکيل هو،  
 One of the Meer's Soldiers (ميرن جو هڪ  
 سپاهي). هاڻي ڇڻي نٿو سگهجي، ته ميرن جو اهو  
 سپاهي هوشو هو يا ٻيو ڪو!

ڪي قومون، پنهنجي گمنام سپاهين جي قبرن مان  
 اُتساه وٺنديون آهن، هتي اسان وٽ هڪ سچو وطن  
 پرست سورمو ۽ سپاهي ته آهي، پر ان جي قبر گمنام  
 آهي. ليڪن اهو گمنام قبر وارو سپاهي هوشو، سنڌ جي  
 هر نسل ۾ آزاديءَ جا اُتما ۽ اُتساه پيدا ڪندو رهندو.

# سند سلامت

www.sindhsalamat.com

سند سلامت جو مشن ۽ مقصد سنڌي ٻوليءَ جي ڊجيٽلائيزيشن ۽ پکيڙ کي وسيع ڪرڻ آهي ۽ پڻ دنيا سان گڏ سندس رفتار سان هلڻ جو سانباهو آهي، ڇو ته تاريخ هميشه انهن قومن جو احترام ڪيو آهي جن پنهنجي علمي سرمائي جي حفاظت ڪئي آهي. سند سلامت پڻ پنهنجي ٻوليءَ جي بقاء خاطر سنڌي ٻوليءَ ۾ لکيل قيمتي ۽ ناياب ورثي کي ضايع ٿيڻ کان بچائڻ ۽ ان کي نه رڳو محفوظ رکڻ پر پنهنجي اديبن، ليکڪن، محققن ۽ شاعرن جي علم، هنر ۽ تخليق کي ڊجيٽلائيز ڪندي دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ موجود سنڌين تائين مفت ۾ آسانيءَ سان پهچائڻ جو عزم ڪيو آهي.

اسان جي خواهش هئي ته سنڌي مواد تي مشتمل هڪ اهڙو ڪتاب گهر قائم ڪجي جتي هر موضوع تي مشتمل ڪتاب موجود ملن. ڪتابن کي ڳولڻ ۽ ڊائونلوڊ ڪرڻ آسان هجي ۽ اينڊرائيڊ سميت آئي فون يا ونڊوز آپريٽنگ سسٽم سميت هر قسم جي ڊوائيس تي آساني سان آن لائين پڻ پڙهي سگهجي. ۽ اهو سڀ ”سند سلامت ڪتاب گهر“ ذريعي ئي ممڪن ٿي سگهيو. اميد ته سند سلامت ڪتاب گهر ذريعي سموري دنيا ۾ موجود سنڌي نه صرف پرپور لاڀ حاصل ڪندا پر سند سلامت ڪتاب گهر کي وڌيڪ فائديمند بنائڻ لاءِ پنهنجو پورو ساٿ ڏيندا.

[books.sindhsalamat.com](http://books.sindhsalamat.com)

سند سلامت ڪتاب گهر جي اينڊرائيڊ ايپليڪيشن پلي اسٽور جي هن لنڪ تان ڊائونلوڊ ڪريو:

<https://play.google.com/store/apps/details?id=com.sindhsalamat.book>